

HAKEMLİ ARAŞTIRMA YAZILARI/Refereed Articles

Macit Gökberk'te İnsan, Teknik ve Kültür

Hasan AYDIN*

Merve YÜKSEL**

Makale Geliş / Received: 06.11.2023
Makale Kabul / Accepted: 06.12.2023

Öz

Macit Gökberk (1908-1993) Türkiye'de bilimsel perspektifli felsefe tarihi araştırmalarının gelişimi bakımından önemli bir isimdir. O mesaisinin büyük bir bölümünü felsefe tarihi sorunlarına adanmış olmakla birlikte, aynı zamanda Atatürk döneminde gerçekleşen Türk Aydınlanmasının felsefi bakımdan gerekçelendirilmesine ve çeşitli kültürel-toplumsal sorunların felsefi düzlemde tartışılmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu felsefi tartışmaların en ilgi çekici olanları dil, kültür, tarih, bilim ve teknik üzerine olanlardır. Gökberk bu türden tartışmalarda felsefe tarihi birikiminin üstüne yükselerek özgün felsefi sorgulamalara yönelmekte, deyim yerindeyse kendi felsefi tavrını ve bakışını ortaya koymaktadır. Bu türden sorgulamaların temelinde, kuşkusuz modernleşme yolunda ilerleyen Türkiye'nin sorunları ve toplumsal gerçeklikleri yer almaktadır. Modernleşen Türkiye'nin en önemli sorun alanlarından birisi de bilim ve teknik konusudur. Gökberk bilim ve teknik sorununa özenle eğilir; insan, teknik ve kültür ekseninde örülmüş felsefi sorgulamalar yapar. O, sorgulamalarının hareket noktası olarak, felsefi antropolojik bir yaklaşım tarzı benimser. İşte bu makale, Gökberk'in insan, teknik ve kültür ekseninde ördüğü teknolojiye yönelik çok yönlü sorgulamalarını ele almayı, tekniğe yönelik geliştirdiği felsefi antropoloji temelli görüşlerini yani teknoloji felsefesini çözümlemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknik, İleri teknik, Bilim, Aydınlanma, Kültür, Uyarlılık.

* Prof. Dr., OMÜ, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, haydin@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0692-3725.

** Arş. Gör., OMÜ, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, merveyuksel@omu.edu.tr, ORCID: 0009-0000-6510-7894.

Künye: AYDIN, Hasan & YÜKSEL, Merve, (2023). Macit Gökberk'te İnsan, Teknik ve Kültür, *Dört Öge*, 24, 1-25. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

Human, Technique and Culture in Macit Gökberk

Abstract

Macit Gökberk (1908-1993) is an important philosopher in the development of the history of philosophy with a scientific perspective in Turkey. While he devoted a large part of his time to the problems of the history of philosophy, he also made significant contributions to the philosophical justification of the Turkish Enlightenment during Atatürk's era and to the philosophical discussion of various cultural and social problems. The most interesting of these philosophical debates are those on language, culture, history, science and technique. In such discussions, Gökberk rises above the accumulated knowledge of the history of philosophy and turns to original philosophical enquiries, that is to say, puts forward his own philosophical attitude and perspective. The problems and social realities of Turkey, which is on the road to modernisation, undoubtedly lie at the basis of such enquiries. One of the most important problem areas of modernising Turkey is undoubtedly science and technology. Gökberk pays close attention to the problem of science and technique, and makes philosophical questioning centred on the axis of human, technique and culture. He adopts a philosophical anthropology approach as the starting point of his enquiries. This article aims to discuss Gökberk's multifaceted questioning of technology, which he weaves around the axis of human, technique and culture, and to analyse his philosophical anthropology views on technology, that is, his philosophy of technology.

Keywords: Technique, Advanced technique, Science, Enlightenment, Culture, Civilisation.

Giriş

Teknoloji, Yunanca, *tekhne* (sanat, zanaat) ve *logos* (söz, akıl, bilgi) sözcüklerinden oluşan bileşik bir sözcüktür ve *bilgiden gelen zanaat* anlamına gelmektedir. Teknoloji felsefesi ise, eleştirel bir bakışla teknolojinin yapısını ve onun insan bilgisi, faaliyetleri, toplum ve doğal çevre üzerindeki etkilerini ele alıp inceler (Kaplan, 2009, s. 7, Cevizci, 2017, s. 417). Teknoloji felsefesi modern bir olgu olmakla birlikte (Scharff-Dusek, 2014, s. 4), onun kendisine konu edindiği teknik, insan, doğa ve kültür ilişkileri tarihsel bir bağlamda ele alındığında, insanlığın erken dönemlerine değin gerilere götürülebilir. İlk çağlardan beri insanın doğa karşısında eksikliklerini gidermek ve yaşamını yeniden üretebilmek için araçlar yaptığı (*homo habilis*) ve yaşamını kolaylaştırmaya çalıştığı bilinmektedir (Şimşek, 2017, s. 65-66). Buna karşın *tekhne* sözcüğü ekseninde ilk teorik/felsefi tartışmaların Antik Yunan filozofları tarafından yapıldığı, Herakleitos ve Demokritos'un onu doğayı taklide (*mimesis*) indirgediği görülür (Freeman, 1948, s. 112, 154). Sözgelimi Demokritos'un, insanların ev yapma işinde kırlangıçları, dokumacılıkta ise örümcekleri taklit ettiği görüşünü savunduğu aktarılır (Leukuppos-Demokritos, 2019, s. 73). Benzer bir anlayışın izdüşümlerine, sanatçıların/zanaatçıların idealleri ve doğayı taklit ettiğini ileri süren Platon'un görüşlerinde de rastlanır (Platon,

2020, 601a vd.). O, aynı zamanda *Timaios* diyalogunda dünyayı bir Zanaatkar'ın/ Demiurgus'un eseri olarak tanımlar (Platon, 2001, 29b vd.). Aristoteles'in *physis-techne* ayrımı yaparak *techne*'yi insanın hem taklit (*mimesis*) hem de *poesis* (yaratım) gücü çerçevesinde incelediği görülür (Aristoteles, 1996, 1032a15-25). Ona göre, *techne* bazı durumlarda doğanın tamamlayamadığı şeyi tamamlar ve diğerlerinde ise doğayı taklit eder (Aristoteles, 2001, II. 8, 199a15). Doğu ve Batı'da Ortaçağ skolastikleri Aristoteles'in *physis-techne* ayrımı kapsamında yaptığı tartışmaları, dinsel bir bakış açısıyla geliştirirler. Bu tartışmalara bakıldığında *techne*, Tanrı'nın sudurla (*emanation*) yahut yoktan (*ex nihilo*) yaratısı olan teleolojik doğanın bir uzantısı ya da yansıması olarak karşımıza çıkar. Skolastik düşünürler tarafından doğanın bizzat kendisi sanatkar olan Tanrı'nın bilgisinin dışsallaşması olarak ele alındığı gibi, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan insanın da tanrısal olan doğayı taklit ederek ürünler ortaya koyabileceği savunulur (Bal, 2015, s. 165-167). Bu tartışmalarda *techne*'nin genellikle doğanın taklidinden doğduğu ve bununla sınırlı olduğu düşünülür. Fakat bunun istisnaları da vardır; sözgelimi Roger Bacon, sanat/zanaat, insan tarafından doğal süreçleri taklit ederek öğrenilebile, insanın doğal ürünleri başarılı bir şekilde yeniden üretebileceğini ve hatta onları aşabileceğini iddia etmektedir (Newman 2004, s. 88 vd.). Modern anlamda teknoloji kavramının hayatın merkezine yerleşmesi Rönesans ve bilimsel devrim sonrasına rastlamaktadır. Francis Bacon, genellikle bu tür bir düşünceyi ortaya koyan ilk modern düşünür olarak kabul edilir. Onun, bir tür bilimler ansiklopedisi olan *De Dignitate et Augmentis Scientiarum*'da (Bacon, 2023, s. 18 vd.) ve ütopyik yapıtı *Nova Atlantis*'te (Bacon, 2014, s. 36 vd.) teknolojiye yönelik görüşü, son derece olumludur. Bu olumlu tutum, Sanayi Devrimi'nin ilk yarım yüzyılı da dâhil olmak üzere 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Sözgelimi Karl Marks, buhar makinesini ya da iplikhaneyi burjuva üretim tarzının kusurlarından dolayı kınamamış, aksine ortaya çıkan teknolojik yenilikleri geleceğin komünist toplumuna uzanan yolda ve özgürleşmede önemli bir adım olarak görmüştür (Franssen ve diğerleri, 2023). Fakat Sanayi Devrimi'nin başlattığı gelişimin ve üretilen yeni teknolojik araçların, insan-insan ve insan-doğa ilişkisini dönüştürmesi, psikolojik, toplumsal ve çevresel yeni sorunlar yaratması yüzünden, teknolojiye yönelik eleştirel düşüncelerin de ortaya çıkmaya başladığı görülür. Sözgelimi Samuel Butler, Sanayi Devrimi'nin etkisi altında yazdığı *Erewhon* (1872) adlı eserinde, teknolojiyi hem sosyo-kültürel bir olgu olarak ele almış hem de tüm makinelerin yasaklandığı ve bir makineye sahip olmanın ya da bir makine inşa etmeye çalışmanın ölümcül bir suç olduğunu savunan kurgusal bir anlatı ortaya koymuştur (Franssen ve diğerleri, 2023). İşte Sanayi Devrimi sonrası teknolojinin lehinde ve aleyhinde ortaya çıkan tartışmalar, 19. yüzyılda teknoloji felsefesi teriminin doğuşuna yol açmıştır. Bildiğimiz kadarıyla

sözcük ilk kez bir filolog ve tarihçi olan Ernst Kapp'ın *Eine Philosophie der Technik* (1877) kitabında geçmektedir (Franssen ve diğerleri, 2023). 20. yüzyılın başından itibaren pek çok filozof, teknolojiyi felsefi bir perspektifte incelemeye yönelmiş ve teknoloji hakkında eleştirel yazılar kaleme almıştır. Kaplan'a göre, modern anlamda teknoloji felsefesinin kurucuları Martin Heidegger, Karl Jaspers, Herbert Marcuse ve Jacques Ellul gibi varoluşçular ve Marksist teorisyenlerdir (Kaplan, 2009, s. 14).

Türk toplumunun modern teknolojiyle tanışması, Osmanlı'nın son zamanlarına değin geriye gider. Batı karşısında yenilen Osmanlı ordusunu modernize etmek amacıyla *Mühendishâne-i Babr-i Hümayûn* (1773) ve *Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn* (1795) gibi modern askeri teknik okullar kurulur. Bu okullar aracılığıyla Osmanlı toplumu hem modern bilimlerle tanışır hem de askeri amaçlı modern mühendislik teknolojileri ön plana çıkmaya başlar (Akyüz, 2009, s. 143-148). Berkes'e göre, daha önce *âli* (aletlerle ilgili teknik) ve *nâfia* (fenne ilgili işler anlamında yararlı) gibi sözcükler kullanılırken, II. Mahmut zamanından itibaren Batı kökenli bilgi ve teknikler için "*fen*" terimi kullanılmaya başlanır (Berkes, 2003, s. 179). Ancak Osmanlı'da henüz bilim ve teknolojiye ilişkin felsefi bir soruşturmayla karşılaşmaz. Türk düşünce tarihi araştırmalarıyla ünlü H. Z. Ülken'in de kaydettiği gibi, Osmanlı'nın son dönem aydınlarının temel sorunsalı, çöküşün eşliğinde olan devleti kurtarma misyonuna odaklıdır ve çoksesli bir düşünsel iklim mevcuttur; kimisi kurtuluşu batılılaşmada, kimisi İslam'a sarılmada, kimisi Türk geleneklerine bağlanmada görür (Ülken, 1992, s. 35 vd.). Gökberk'e göre, orduyu düzeltmek için Batı'dan getirilmiş bilimler ve teknikler, pragmatizmi aşamamış, dolayısıyla da bir zihniyet dönüşümüne yol açmamıştır (Gökberk, 1984, s. 39). Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkmış ister Batıcı ister İslamcı, ister Türkçü, isterse Osmanlıcı olsun hemen tüm düşünürler, kurtuluşu Batılı bilim ve teknolojiyi ithal etmekte görür. Batılı kültürü ve ahlaki değerleri eleştiren Mehmet Akif Ersoy gibi İslamcılar ve Ziya Gökalp gibi Türkçüler bile, kültür ile uygarlık arasında bir ayrıma giderek, kültürde özü; bilim ve teknolojiyi içeren uygarlıkta ise Batı'yı takip etmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Yıldız, 1999, s. 279-301). Cumhuriyetin kurucusu Atatürk, Batı ilerlemesinin altında yatan temel motivasyonun bilim ve teknoloji olduğunun bilincine varmış (Gökberk, 1997, s. 35 vd.) ve bunu "dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, başarı için en hakiki mürşid ilimdir, fendir" (Atatürk, 1984, s. 55) deyişine paralel olarak eylemleriyle ortaya koymuştur. Modern Türkiye'de bilim ve teknik tarihi bakımından 1933 Üniversite Reformu'nun bir dönüm noktası olduğu söylenebilir (Aydın, 2021, s. 329 vd.). Bu süreçte Osman Hüsnü, İbrahim Necat, Yusuf Ziya gibi düşünürlerin belli alanlardaki teknolojilere ilişkin kitaplar yazdıkları görülür. Yine bu dönemde, J. Lombart, Masvye, Bvıız gibi Batılı düşünürlerin teknolojiye yönelik kimi eserleri çevrilir. Bu

düşünürler teknolojiye ilişkin konuları bilimsel bir üslupla ele almışlar ve felsefi tartışmaya yer vermemişlerdir (Gökdoğan ve Demir, 2022, s. 276 vd.). Anlaşıldığı kadarıyla teknoloji felsefesine ait ilk eser, Bekir Sıdkı Bey tarafından *Milli Mecmua Dergisi*'nin 1924-15 Şubat 1926 arasında parçalar halinde çevrilerek neşredilen Ricard von Coudenhove-Kalergi'nin *Apologie der Technik* (Leibzing 1922) adlı eseridir (Gökdoğan ve Demir, 2022, s. 366). Eser, Batı'nın bilim ve tekniğine kurtuluş bağlamında sıkça vurgunun yapıldığı bir dönemde, teknolojiye yönelik eleştirel bir perspektif sunması bakımından bir hayli ilgi çekicidir (Coudenhove-Kalergi, 2021, s. 17-99). Yaklaşık aynı tarihlerde Mustafa Şekip Tunç'un *Hayat Dergisi*'nde "Makine ve Fikir Hayatı" (1927) başlıklı makalesiyle teknoloji felsefesine ilişkin kimi sorunları tartıştığı görülmektedir (Tunç, 2021, s. 101-106). İlerleyen süreçte, Jean Gallotti (2021, s. 106-112), Roger Francq (2021, s. 113-118) gibi bazı düşünürlerin teknoloji felsefesine yönelik çeşitli makalelerinin çevirisiyle karşılaşılmaktadır.

Teknoloji felsefesine ilginin yeni başladığı böylesi bir ortamda, felsefe tarihi araştırmalarıyla öne çıkan Macit Gökberk'in kimi makalelerinde ve çeşitli söyleşilerinde teknolojiye yönelik "insan", "teknik ve kültür" ilişkileri bağlamında felsefi tartışmalar yaptığı görülmektedir. İşte bu çalışmanın amacı, Gökberk'in insan, teknik ve kültür ekseninde ördüğü teknolojiye ilişkin çok yönlü sorgulamasını ele almak, ona yönelik geliştirdiği felsefi antropoloji temelli görüşlerini yani teknoloji felsefesini çözümlemektir. Böylelikle Gökberk'in teknolojiye yönelik felsefi soruşturmasının bütüncül bir resmi ortaya konulmuş olacaktır.

1. İnsan, Doğa ve Teknik: Tekniğin Antropolojik Kökeni

Gökberk içinde yaşadığı çağı *ileri teknik çağı* olarak niteler. Ona göre, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teknik, insan yaşamının hemen her yanını kuşatmaya başlamıştır ve evlerin içine kadar girmiş durumdadır. Gökberk, 1954'te kaleme aldığı *Teknik Üzerine Düşünceler* adlı makalesinde insan hayatının hemen her yanını kuşatan tekniğin, felsefi olarak neliğini, özünü ve anlamını, onun ne çeşit bir gelişme olduğunu ve kökenini tartışmak gerektiğini söyler (Gökberk, 2022, s. 31-32). Aynı konuya yeniden döndüğü 1963 tarihli *Değişen Dünya* adlı makalesinde ise "bugün bir teknik kültür, bir teknik uygarlık içinde yaşıyoruz, çağdaş kültürün ana özelliği teknik karakterlidir" saptamasını yaptıktan sonra, bu teknik denilen şeyin ne olduğu, nasıl bir gelişme geçirdiği ve bugün hangi aşamada olduğu, günümüz insanını ve toplumunu anlamak bakımından niçin önemli olduğu sorularına yanıt aramak gerekliliğinden söz eder. Gökberk, günümüz insanı derken, bugünün Batı insanını; günümüz teknik toplumuyla da Batı toplumunu kastettiğini, Batılı insanın ve toplumun davranışlarını ve hareket tarzlarını, onlara kaynaklık eden değerleri anlamak bakımından, tekniğin ne olduğunu ne yaptığı-

ni ne getirdiğini, daha neleri getirmek yolunda olduğunu aydınlatmak gerektiğini (Gökberk, 2002, s. 11-12) belirtir. Anılan sorulardan hareket eden Gökberk, bir felsefe tarihçisi ve genel tarihe ilgi duyan birisi olarak (Gökberk, 1983, s. 7-8) teknik üzerine soruşturmasını tarihsel bir bağlama oturtur. Ona göre, *ileri teknik* modern bir olgu olmakla birlikte, tekniğin insanlık kadar eski olduğunu unutmamak gerekir. Teknik, ne kadar ilkel olursa olsun, her türden aleti kapsamaktadır. Nerede insan varsa, ortada ilkel de olsa bir teknik vardır. İnsan aletsiz, dolayısıyla tekniksiz yapamamaktadır. Hatta Gökberk'e göre, tarihsel ve antropolojik açıdan teknik bulgular, insan varlığının birer işareti konumundadır. Nerede taşlaşmış, fosilleşmiş, kemikler yanında aletleri, aletlerin yapılmış ve kullanılmış olduğunu buluyorsak, orada insanın yaşamış olduğunu kesin olarak çıkarıyabiliriz. Sözelimi yontularak bıçak biçimine sokulmuş bir çakmaktaşı, yakılmış bir ateşin külleri hep insan varlığı için belirtidir (Gökberk, 2022, s. 12). Bu yüzden, Gökberk'e göre, tekniğin ne olduğunu kavramak istiyorsak, önce insanın özünü, doğasını, yapısını gözden geçirmek gerekmektedir. Böylelikle o, tekniğe ilişkin felsefi sorgulamasını, aslında *tekniğin kökeni nedir* sorusu bağlamına geriye götürmekte ve bu soruya yanıt verebilmek için insana dönmek ve konuyu felsefi antropolojik bir tavırla irdelemek gerektiğini ifadeye çalışmaktadır. Nitekim Gökberk şöyle demektedir: "Demek ki, insan aletsiz, dolayısıyla tekniksiz olamıyor. Bu da onun yapısı ve yapılışıyla ilgilidir. Onun için tekniğin ne olduğunu kavramak istiyorsak, önce insanın *yapısını ve yapılışını* gözden geçirmemiz gerekir" (Gökberk, 2022, s. 32).

Gökberk, hep aletle, teknikle birlikte görünmesi nedeniyle insanın özünün, çıplak doğa içinde bulunmadığını, her zaman *yalın doğa* üstünde kendi '*yapma doğasını*', en dar, en yoksul kadrosu ile de olsa, kendisi için '*ikinci bir doğa*' olan kendi kültürünü kurduğunu, kurmak zorunda kaldığını (Gökberk, 2022, s. 12) belirtir. O, insan söz konusu olduğunda sanki öz ile yapay/ikinci doğa arasında bir ayrım yapmaktadır. İnsan ait özü, Aydınlanma geleneğine uyararak, *doğal yapı* ve *doğa tarafından yapılmış* sözcükleriyle de ifade eder. Ancak bunlarla ne kastettiği, yalın özün neleri kapsadığı çok açık değildir. İnsana doğa tarafından verilen yapı, öz ya da doğa, olmuş bitmiş bir şey midir, yoksa sadece belli gizil güçleri ve olanakları mı içermektedir? Gökberk, aynı sorunsal üzerinde 1951 yılında kaleme aldığı *Geçmiş ve Gelecek* adlı yazısında, öz varoluştan sonra gelir ve inşa edilir diyen J. P. Sartre'i anımsatır bir biçimde, taş ne ise odur, hayvan gerçekliği de öyledir; değişmez bir çerçevesi vardır; ancak insan, bir *iddiadir*; şu veya bu olmak iddiasıdır; gerçekleştirilecek bir hayat programıdır, bir hayat planıdır, der. Buradan yola çıkarak, insanın bütün yaptıklarının bir hayat planının gerçekleşmesine yaradığını, bütün bunlarda insanın kendi varlığını kendisinin kurduğunu, kendi *özüne* kendisinin gerçeklik kazandırdığını ifade eder. İnsan hayatı olmuş bitmiş, kapalı bir gerçeklik değildir,

ileriye doğru açık olan, henüz olmamış, olması istenen bir gerçekliktir (Gökberk, 2022, s. 44). Bu deyişleriyle Gökberk, insanın doğası ya da özünü, kurulan, gelişen, değişen, olması istenen esnek bir şeyi kastediyormuş gibi görünür. Bu öz ya da doğa, yine insan yarattığı olan ve ikinci doğa olarak adlandırılan kültür içinde açılıp serpilmiştir. Bir diğer deyişle, insan ikinci doğa olan kültürü yaratırken, kendini de yaratıyormuş gibi görünmektedir. Bu türden bir yaklaşım tarzı, özcülüğü tümüyle yadsımayan, ama onun değişimine, gelişimine olanak sağlayan *esnek bir özcülük* olarak nitelenebilir. Gökberk, esnek özcülük tavrını insanla hayvanları karşılaştırırken daha da belirginleştirir. O, esnek özcü tavrı içinde hayvanla karşılaştırmalı bir bağlamda, insana yönelik temel bir belirlenimde bulunur. Bu belirlenim, hayvanlarla kıyaslandığında insanın “organik bakımdan eksik bir varlık” (Gökberk, 2022, s. 11-30, 31-46) olduğu tezidir. Nitekim Gökberk şöyle der:

“İnsanı bu bakımdan ele aldığımızda da ilk göreceğimiz şey, *onun eksik bir varlık olduğudur*. Bu insanın eksik olduğu anlayışı belki de birçokunuzu birdenbire şaşırtacaktır. Yaratıkların en değerlisi diye anladığımız, bildiğimiz insan neden eksik olsun? İnsan yaratıkların en eksiksiz olanı, en yetkin olanı değil mi diyeceksiniz? Gerçekten de insanda ilk göze çarpan *organik yapısının eksik olduğudur*.” (Gökberk, 2022, s. 32).

Gökberk insanın organik bakımdan eksikliğine yönelik vurgusunu bazen güçsüzlük ve yetersizlik sözcükleriyle de ifade eder ve bunu yer yer yineler (Gökberk, 2002, s. 39). Bu aslında, kültürümüzde yaygın olan dinsel antropolojide insanın kâmil, yetkin ve şerefli bir varlık olduğu (eşref-i mahlûkât) iddiasının bir tür eleştirisi olarak görülebilir. Benzer bir yaklaşım tarzının evrimsel antropoloji içerisinde de gündeme geldiğini biliyoruz, ancak Gökberk evrimci antropolojiye hiç vurgu yapmaz. Gökberk'in insana ilişkin kimi belirlenimlerde bulunurken hayvanla insanı karşılaştırmasına dayanan yaklaşım tarzının antik gelenekten beri felsefe içerisinde sık sık gündeme getirildiği, modern dönemde ise Almanya'da “derslerine üç yıl devam ettiğini” (Gökberk, 1984, s. 26), “kendisinden çok şey öğrendiğini” (Gökberk, 1984, s. 26) ve “doktorasında raportör olarak bulunduğunu” söylediği Nicolai Hartmann (Gökberk, 1984, s. 26) ve Türkiye'de mesai arkadaşı Takiyetin Mengüşoğlu tarafından farklı formülasyonlarla dillendirildiği bilinmektedir (Mengüşoğlu, 2015, s. 27 vd.). Buna göre, hayvan, belirlenmiş bir varlıktır ve çevresine uyacak özelleşmiş organlara sahiptir. Onun soğuk yerler için kalın postu, düşmanlarına karşı kullanabileceği boynuz, pençe gibi silahları vardır. Ayrıca hayvanlar, çevresindeki uyarıcılara uygun hareket ve davranış örneklerini gösterebileceği güçlü bir içgüdüye sahiptir. Hayvan ile çevresi anahtar ile kilidin birbirine uyduğu gibi uyarlar (Gökberk, 2022, s. 33). Oysa çeşitli gereksinimleri olan insan hem her doğal çevrede yaşamak için gerekli olan özelleşmiş organlara sahip değildir hem

de içgüdüleri yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla insan, her doğal çevrede yaşamaya uyumlu değildir. Gökberk'in deyişiyle insanın çevresi yoktur, dünyası vardır. İnsan tek bir çevre içinde kapanıp kalmış değildir, dünyaya açık bir varlıktır. İnsan vücut yapısı ve içgüdülerinin örgenleşmesi bakımından belli bir çevreye bağlı kalıp yaşayacak gibi düzenlenmemiştir. Bu da insan için biyolojik bakımdan bir eksiklik ve ilkeliktir (Gökberk, 2022, s. 33). Gökberk, insandaki biyolojik eksiklikleri sıralarken, aykırı hava koşullarına, saldırı ve savunma araçlarının eksikliğine, duyularının zayıflığına, içgüdülerinin eksikliğine ve uzun çocukluk döneminde bakıma muhtaç olması gibi durumlara gönderme yapar (Gökberk, 2002, s. 32). Sıraladığı bu durumların bazıları doğal çevreden, bazıları ise insanın yapısından kaynaklanmaktadır. Gökberk, bu eksiklikler yüzünden, ezici, öldürücü doğa olayları içinde bir sürü yırtıcı hayvan arasında insanın, bu ilkel organizması ile olduğu gibi kalsaydı soyu çoktan tükenmiş olurdu, der (Gökberk, 2022, s. 32). Evrimsel antropoloji açısından, Gökberk'in tüm bu söylemlerinin eleştiriye açık olduğunu belirtmek gerekir; evrimci antropoloji, insanla hayvan arasında niteliksel bir ayrım yapmaz, bir süreklilik inşa eder. Öte yandan hem insanın bedensel yapısını hem de ona bağlı olarak ortaya çıkan zihinsel yetilerinin gelişimini adaptasyon süreciyle açıklamaya yönelir. Gökberk'e göre, insan kendinde var olan organik eksikliklerinin ve güçsüzlüklerinin yerini doldurup gereksinmelerini karşılayabilmek, içinde bulunduğu doğa koşullarına uyum sağlayıp birey ve tür olarak hayatta kalabilmek ve türünü sürdürmek için kendi zekâsı ile kendi doğasını yaratmak durumunda kalmış; aletle ve dolayısıyla teknikle, yalın doğa üstünde kendisi için *ikinci bir doğa* inşa etmiştir. Gökberk şöyle der:

“Belli bir çevreye uyan organları olmayan, içgüdüleri pek cılızlaşmış, duyuları az gelişmiş olan, silahsız, çıplak, hayatı öylesine tehlikeler ile yüklü insan (...), hayatta kalabilmeyi başarabilmek için donatımındaki eksikliğin yerini doldurmak ve bu açığı kapamak için davranmak, eylemde bulunmak, kısaca karşısında bulunduğu ham doğa koşullarını zekâsı ile içlerinde yaşayabileceği gibi değiştirmek, içinde yaşayabileceği dünyayı kendisi kendi zekâsıyla yaratmak zorundadır. Onun içindir ki, kültürün en eski katlarında yapılan kazılarda hep *yaşama için zorunlu* olan aletleri buluyoruz: El baltaları, çakmaktaşıdan bıçaklar, mızrak uçları, ateş izleri gibi. Bütün bunlar da insan zekâsının nesneleşmeleridir, objektivationlarıdır” (Gökberk, 2022, s. 12-13).

Şu hâlde Gökberk'e göre, teknik denen olgunun felsefi antropolojik açıdan kökeni, insanın doğa ve çevre karşısında organik eksikliği, güçsüzlüğü ve yetersizliği olmak durumundadır. İnsan zekâsının, bir şeyler üretebilmesi için, birtakım olgulara dayanması gerekir. Bu yüzden olsa gerek, tekniğin Antik Yunan filozoflarından beri, doğanın bir tür taklidi (*mimesis*) yahut insan zihninin doğayla etki-

leşim içerisinde bir tür özgün yarattığı (poesis) olarak üretildiği söylenmiştir. Aca-ba Gökberk hangi teze daha yakın durmaktadır? Gökberk, teknikteki en eski, en önemli buluşlara *doğa örnek alınmadan ulaşıldığını söyler*. Örneğin insanoglunun en eski buluşlarından birisi olan, çakmaktaşıdan bıçak, ileri geri kıvıldatılan keskin yüzüyle bir şey kesen bıçak, iki tahta parçasını sürtüp ateş yakmak, eksenini etrafında dönen tekerlek, bir motorda hareketi sağlamak gibi şeyleri doğada bulmak imkânsızdır. Bütün bunlar insan zekâsının *soyut yaratılardır*. Tekniğin dünyası bir çeşit büyütülmüş insan gibidir. Bu dünyada zekâsıyla, *trick*'leriyle (hileleriyle) yaşamı kaldırıp yıkması ile insanın kendisini objektifleştirmiş olduğunu görürüz. İnsanın kendisi gibi teknik de bir yapma doğadır (Gökberk, 2022, s. 14, 40).

İnsanın organik yetersizliğinden dolayı zekâsıyla yaratmak zorunda kaldığı, adeta vahşi doğada hayatta kalmasını borçlu olduğu tekniğin, Gökberk'e göre, insan yaşamı açısından başlıca şu üç işlev gördüğünü söylemek mümkündür: *İlki*, insanın eksik olan organlarının yerini doldurmasıdır. İnsan kazılarında bulunmuş aletler arasında, hep kendisinde organ olarak eksik olan silahlar bulunmaktadır. Buna ateşi de eklemek gerekmektedir. *İkincisi*, insanın organlarını güçlendirmesidir. Vurgu taşları, vurma gücü, telefon ışıltı, mikroskop ve teleskop görme eksikliğini tamamlamaktadır. *Üçüncüsü* ise, tekniğin insanın yükünü üzerinden almasıdır. Kendimizi ya da yükümüzü taşıyan araba, tekniğin yükümüzü üzerimizden almasının en güçlü göstergesidir (Gökberk, 2022, s. 13-14). Gökberk, tekniğin bu üç işlevinin biraradallığını uçak örneğinde net bir şekilde görebileceğimizi ileri sürer. Uçak, bizde olmayan bir organın yani kanatların yerini tutar, insan böylece doğada bulunan bütün uçuş olanaklarının üstüne çıkar ve insanı büyük mesafelere zahmetle ulaşma yükünden kurtarır (Gökberk, 2022, s. 14).

Öyle görünüyor ki Gökberk, tekniği hem insanlarla hayvanlar arasında ayırıcı bir vasıf olarak görmekte hem de organik güç bakımından eksik olan insanın tekniği yaratmak suretiyle türsel olarak varlığını koruduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan insan hayvanlarda olduğu gibi, sadece doğal çevreye adapte olmamakta, aynı zamanda onu işleyerek dönüştürmektedir. Zekâsını, doğasında var olan eksikliği giderebilmek amacıyla kullanan insan, aslında bu zekâ ile çevresini değiştirebilme gücüne de sahip olmakta, belli bir doğa çevresine bağlı kalmaktan kendisini kurtarmaktadır. Gökberk'e göre, belli bir doğa parçasının tutsağı olmayıp kendini dünyaya açık hale getiren insan, giderek değişmiş, yeni gelişmeler yaratmıştır. Bu açıdan insanın dünyası durağan bir dünya değil, devinime açık bir dünyadır. İşte Gökberk'e göre, tekniğin ortaya çıkışı da bu değişimlerin ve gelişmelerin önemli bir parçasıdır. O halde tekniğin yaptığı, insanda olmayana yahut eksik olanı tamamlamaktır; bu aslında insanın doğa karşısında yaptığı köklü bir reformdur. Nitekim Gökberk bu duruma işaret ederek şöyle der:

“Şimdi, tekniğin ne olduğunu kabataslak tanımlayabiliriz: Teknik, insanın kendi gereksinimleri bakımından *doğada yaptığı bir reformdur*. Bu reforma da insanı doğa zorlamıştır. Çünkü insan o eksik organik yapısı ile kendisine acı çektiren bu kırıcı, zorlu doğada yaşayamazdı. Yaşayacaksa, çevresine böyle enerjik bir tepkide bulunması gerekirdi. Bu tepkisiyle de insan, doğayı kendi gereksinmelerine, kendi zorunluluklarına uydurur, doğa içinde yeni bir doğa, bir ‘üst doğa’ yaratır” (Gökberk, 2022, s. 36).

Öyle görünüyor ki Gökberke göre, insan var olan organik eksikliklerini aletler yaratmak suretiyle tamamlamaya yönelmiş, yarattığı teknikle olumsuz bir durumdan pozitif bir duruma geçiş yapmış, doğaya karşı bir zafer kazanmıştır. İnsanın eksik organlarının yerini tamamlayan teknik, artık insana geniş bir özgürlük ve egemenlik alanı vermiş, doğayı değiştirmeye ve düzeltmeye imkân tanımıştır. İşte yarattığı alet ve tekniklerle insan, bir zamanlar kendisini zor koşullar altında bırakan doğa güçlerini itaatkâr bir hizmetçisi haline getirmeyi başarmıştır. Bu yüzden olsa gerek, Gökberk, tekniği, genel anlamda, insanın kendileriyle, doğanın kendisine elverişli, kendisine hizmet eder bir ortam haline getirebildiği araçlar ve yetenekler bütünü (Gökberk, 2022, s. 38) olarak kavramsallaştırılabileceğini söyler.

2. Doğa Bilimi, Teknik ve Endüstri: İleri Tekniğin Kökleri

Gökberk, ‘*teknik*’ ile ‘*ileri teknik*’ arasında niteliksel bir ayrım yapar. Onda teknoloji sözcüğüyle pek karşılaşılmaz; o teknolojiyi “*ileri teknik*”, “*modern teknik*”, “*yeni teknik*” gibi kavramlarla karşılar. Hatta ileri tekniğin, 18. yüzyılda ortaya çıktığını, tarım devriminden sonra en büyük insani devrim olduğunu ifade eder (Gökberk, 2022, s. 18). Ona göre insanlık en azından yarım milyon yıldır, tekniği bilip kullanmaktadır; bu açıdan teknik çok eskilere gider. Öyleyse, son üç yüzyıldan bu yana değişen nedir? Başka bir deyişle ileri/modern/yeni tekniği, teknikten ayıran özgül ayrım nedir? Gökberk, ilk bakışta, aletin yerine makinenin geçmiş olmasının büyük değişikliğin ana nedeni olarak görülebileceğini söyler. Ancak, makine yararlı bir iş gören güçleri bir yerden bir yere ileten bir aygıt ise, bu anlamda makine daha taş devrinde bile karşımıza çıkar. Bu yüzden makine ile alet arasında nitelik bakımından bir ayrım yoktur. Oysa eski teknik ile yeni/ileri/modern teknik birbirinden tam da nitelikçe ayrılmaktadır. İleri teknik, sayesinde insan doğadan kurtularak özgürleştiği gibi, bir yandan da organik olarak büyüüp yetişen maddenin yerine yapma yahut sentetik madde geçmiş, öbür yandan da, organik güçlerin yerini anorganik güçler almaya başlamıştır (Gökberk, 2022, s. 14). Sanki teknik, eksikliklerimizi gidermek için yaptığımız aletlere karşılık gelirken, ileri/modern/yeni teknik, bizi hem doğaya bağımlı olmaktan kurtarmakta hem de refah ve mutluluk düzeyini artırmak gibi daha üst düzey amaçlara hizmet etmektedir. Teknik, zo-

runlu gereksinimlere karşılık gelirken, ileri teknik refah amaçlıdır. Gökberk'e göre, ileri teknik bu yönüyle insanı rahat ettirir, insanı doğa içindeki ezilmiş, sıkıntılı durumundan kurtarır. Rahatlayan insanın kendisini bilime ve sanata vermesine olanak sağlar. Böylece ileri teknik, aynı zamanda toplumsal ilerlemenin koşullarını da hazırlıyor demektir. Bu, nedensiz değildir, bilim ve sanat ancak insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayıp belli bir rahata ve refaha kavuştuğu zaman filizlenmektedir (Gökberk, 1984, s. 46). Gökberk'e göre, modern insanın bugün ileri teknik bir sisteme dayanan yaşama standardı, yaşamak için doğrudan zorunlu olmayan birçok şeyle doludur ve bunları kaybetmek insanın refah ve iyi yaşam düzeyi açısından büyük bir yıkımdır. İnsan sadece yaşamayı istemiyor, iyi de yaşamayı istiyor; sadece dünyada bulunmayı istemiyor, dünyada iyi ve hoş bulunmayı da istiyor (Gökberk, 2022, s. 38). İleri teknik böylece daha çok doğrudan zorunlu olmayan şeylerin giderilmesine karşılık gelirken, aynı zamanda süreç içerisinde insanın ereği olan iyi ve mutlu yaşamının da temel zemini haline gelmiştir. İşte Gökberk'e göre, hayvanın tekniğinin olmaması tam da bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü hayvan iyi yaşama ereğinin ardına düşmeyip yalnızca yaşamakla yetinmektedir. Oysa insan, zekâsıyla daha iyisini tasarlayabilmekte, iradesi onu her zaman daha iyisini, daha mükemmelini talep etmeye zorlamaktadır. Bu açıdan Gökberk'e göre, ileri teknik "iyi yaşama koşullarını gerçekleştiren etkinlikler dizisi" (Gökberk, 2022, s. 16) olarak nitelenebilir. Bu bağlamda "iyi yaşam nedir" sorusu ortaya çıkmaktadır. Gökberk bunun yanıtının çok güç olduğunu, çünkü iyi yaşamın değişmeyen bir şema olmadığını, çağdan çağa, hatta insandan insana değiştiğini ileri sürmektedir. Ancak buna rağmen Gökberk'in sözlerinden, iyi yaşamın modern Batı uygarlığının ulaştığı rasyonel, planlı ve iyi örgütlenmiş ve üretime yönelik bir yaşam standardını tanımladığı gibi bir izlenim uyanmaktadır. Hatta bu yaşam standardının gelişiminde, ona göre, ileri teknik büyük işlev yüklenmiştir (Gökberk, 2022, s. 38).

Gökberk, *teknik* ile aşağı yukarı bilimsel devrim sonrası ortaya çıkan *ileri tekniği* birbirinden ayırdığı gibi, ileri tekniğin temellerini ve dayanaklarını da ortaya koymaya çalışır. Ona göre, teknikten farklı olan ileri tekniğin, günümüzde birbirleriyle kaynaşıp tam bir birlik kuran üç temel dayanağı vardır. Bunlar, yeni "*matematikselsel doğa bilimi*", "*teknik*" ve "*endüstri*"dir. Gökberk şöyle demektedir: "Tutumumu eskisinden büsbütün başka olan yeni tekniğe yol açan büyük değişikliği, sözün tam anlamıyla devrimi de son yüzyıllarda üç etkenin birbiriyle sıkı iş birliği yapmaları getirmiştir. Modern tekniği yaratan bu etkenler de; 1. yeni matematiksel doğa bilimi, 2. teknik ve 3. endüstri, daha doğrusu kapitalist üretim biçimidir" (Gökberk, 2022, s. 16).

Bu açıdan, Gökberk'e göre, eski teknik, modern doğa bilimi ve kapitalizmin yol açtığı Sanayi Devrimi'yle birlikte gelişerek ileri teknik haline gelmiştir.

Matematiksel doğa bilimi, bilindiği gibi, Copernicus, Galilei ve Kepler ile başlayıp Newton'la gelişimini sürdürmüştür. İleri yahut modern tekniğin temelinde yer alan matematiksel doğa bilimi 18. yüzyılda kesin anlamda çözümlenici-deneyimleyici temelde gelişmiş ve modern formuna ulaşmıştır (Gökberk, 2022, s. 16; Gökberk, 2019, s. 112 vd.; Gökberk, 1990, s. 226 vd.). İlk ve Ortaçağlarda spekülasyonlar ile hareket eden doğa bilimi, modern çağla birlikte matematiksel formuyla tekniğe uygulanabilir hale getirilmiş; deneyim, doğa olayının teknik olarak kullanımını için ilk adım olmuştur. Böylece geçmişte birbirinden neredeyse bağımsız olan doğa bilimi ve teknik, sıkı bir yöntem ile birlikte çalışmaya başlamışlardır (Gökberk, 1979, s. 46 vd.). Bu da tekniği bugünkü ilerleme hızına ulaştırmıştır. Gökberk şöyle der:

“Eskiden daha az insanın daha kötü yaşadıkları aynı yerde bugün bu kadar çok insanın hem de çok daha iyi yaşayabilmesi tekniğin bu arada baş döndürücü bir hızla ilerlemesindedir. Bir an için bu tekniğin birdenbire gerilediğini düşünelim; böyle bir şey yüz milyonlarca insanın ölümü olur. Taş Devrinin insanı doğaya nasıl bağlı idiye bugünün insanı da tekniği ile yoğurup biçimlendirdiği ‘ikinci doğa’ya öyle bağlıdır. Bunun içinde bulduklarını o, taş gibi, bitki gibi pek çok doğal şeyler sayabilir. Ama bunlar, çok uzun, sistemli, zahmetli bir aramanın, bir çalışmanın yemişleridir. Bugünkü tekniğimizin temeli, Renaissance’tan beri gelişip serpilen doğa bilimleridir. Yeni doğa bilimi planlı denemeleri ile doğanın yapısına sokulmuş, bu yapının düzenini ve kanunlarını kavramakla, tekniğe doğanın bağrında yatan çalışılacak güçleri çözmek olanağını kazandırmıştır. Demek ki çağdaş tekniğin özelliği, doğa bilimleri ile sıkı iş birliği yapmasıdır. Bunlar birbirlerine öyle bağlıdır ki aynı olayın iki ayrı yönü gibidirler. Teknik, uygulanmış doğa bilimi, doğa bilimi de uygulanmış tekniktir sözü çok doğrudur” (Gökberk, 2022, s. 41).

Gökberk’e göre matematiksel doğa bilimi, teknik ve endüstri birbirleriyle öyle sıkı bir ilişki içindedirler ki biri olmadan öteki ayakta duramaz, biri olmadan çağdaş tekniğin nefes kesen ilerlemesinden söz edilemez. Teknik gelişmeler, doğa bilimlerinde gelişmeye yol açarken, doğa bilimlerinde ortaya çıkan bulgular da tekniğin gelişimine neden olurlar. Öte yandan kapitalist üretim hırsı da bilim ve tekniğin gelişiminde itici bir rol oynamaktadır; çünkü teknik ekonomik getirilere yol açmaktadır (Gökberk, 2022, s. 17).

Gökberk, tekniğin bilim ve üretimle yaptığı iş birliği neticesinde, şu an içinde bulunduğu evresinde artık insanı ikinci plana iten makinenin ön plana çıktığını ve makinenin günün birinde insanı çalışmaktan büsbütün kurtaracağı idealine doğru gidildiğini belirtir. Ancak bu makineyi herkesin yapıp kullanması olanaklı değildir. Burada karşımıza çıkacak, insana bu olanağı sağlayacak olan şey, matema-

tiksel doğa biliminin kendisidir. Çünkü bu makineler ancak birtakım bilimsel bilgilere sahip olan mühendisler ve yine bu bilgilerin uygulanmasında ustalaşmış teknikerler tarafından kullanıma hazır hale getirilebilir. Gökberk, doğa bilimi, teknik ve üretim arasındaki bu sıkı ilişkiyi, uygarlığın temeli olarak nitelendirmekte; doğa bilimi ile teknik ve endüstrinin rasyonel, planlı üretimi arasındaki sıkı iş birliğinin bugünkü uygarlığın temeli olduğunu (Gökberk, 2022, s. 23) ifade etmektedir. Şu hâlde insanı başta zorlu koşullar altında bırakan doğa, artık insanın şekillendirmesi altına girmiş ve böylece insan, gelişmiş bir uygarlık kurma gücü elde etmiştir. İnsana bu gücü veren teknik, dolayısıyla bilim olmuştur. Bu duruma dikkat çekerek Gökberk şöyle der:

“Teknik, binlerce yıl içinde oldukça yavaş ilerlemiştir. Son yüz elli yılın baş döndürücü gelişmesini göz önünde bulundurduğum için oldukça diyorum. Renaissance’tan bu yana büyük adımlar; barutun ateşli silahlarda kullanılması, pusula ve matbaanın bulunmasıdır. Ama James Watt’ın 1769 yılında işe yarar ilk buharlı makineyi yapabilmesi görülmemiş bir ilerlemeye yol açmış, patlamalı motorların ve elektrik tekniğinin ortaya çıkması da bu ilerlemeyi büsbütün hızlandırmıştır. Bu gelişme bugünkü insana doğa üzerinde bundan önceki çağlarla ölçülemeyecek genişlikte bir egemenlik sağlamıştır. Bu gelişme ile bugün insan tekniğin ta baştan beri göz önünde bulundurduğu bir amacı pek çok gerçekleştirmiştir: Bir yandan örneğin elektron mikroskopu ile dev teleskoplarla insan organizmasının sınırları kat kat aşılmış, öbür yandan da organik doğaya bağlı kalmaktan kurtulunmuştur. Bugün at yerine otomobil, odun yerine kömür veya benzin, doğal boyalar yerine suni boyalar kullanıyoruz” (Gökberk, 2022, s. 42).

3. İleri Teknik ve Endüstri: Olumlu ve Olumsuz Etkiler

Teknolojinin hem ekonomi, toplumsal örgütlenme biçimi ve toplumsal değerler alanını etkilediği, hem de insan-doğa ilişkilerinde dönüşümler yarattığı bilinmektedir. Felsefe ve sosyal bilimler yazını içerisinde bu etkinin, olumlu ve olumsuz yanlarına ilişkin pek çok tartışma bulunmaktadır. Gökberk de teknolojinin etkilerini tartışmaya açar. O, ileri yahut modern tekniğin, endüstriyle birleşerek kültürler ve toplumsal yapı üzerinde yarattığı etkiyi gerekçelendirmek için ünlü Alman kültür tarihçisi ve sosyoloğu Max Weber’e atıf yaparak, “çağdaş teknik, daha şimdiden, insan kültürünün yüzünü tanınamayacak gibi değiştirmiş, değiştirmektedir de” demektedir (Gökberk, 2022, s. 19). Gökberk, endüstri kültürünün ve ileri teknolojinin getirdiği değişiklerin, değerler, toplumsal yapı, geleneksel kültür ve ideoloji üzerindeki olumlu etkilerine değinerek şöyle demektedir:

“19. yüzyıl büyük kentlerde yığılmaları, sınıflar arasındaki sert çatışmaları, kapitalizm ile sosyalizmi getirmiştir. Günümüzde bu karşıtlıkların artık yumuşamaya başladığını görüyoruz. Modern teknik, bol ve ucuz üretimi ile herkese dünya nimetlerinden yararlanma olanağını açmıştır. Bir yandan eski zenginler –başka nedenler yanında sosyal adalet ilkesinin oldukça geniş ölçüde gerçekleşmesi yüzünden de– daha az zengin olurken dünün yoksul yığınları daha pek yakın zamanda rüyasını göremedikleri bir yaşama standardına kavuşmuşlardır. Denilebilir ki, ortalama bir planda buluşmaya doğru bir gidiş var. Bugün için ölçü mal-mülk sahibi olmak değil, kazançtır. Mal-mülk sahipliği bunun sosyal saygınlığın anahtarı, yaşamın güvencesi olduğu anlayışı, eski *tarım kültürünün* bir anlayışıdır. Feodallik düzeninin çözülmesinden arta kalmış bir kategori olarak kapitalizmin bir döneminde de yaşayıp giden bu ölçü, geçen yüzyılda iş gücünden başka malı-mülkü olmayan geniş işçi yığınlarının sert tepkilerine yol açmıştı; mal ve mülk sahibi olmamayı aşağılaştırıcı bir şey diye anlıyordu bunlar. Bugün sınıflar arasındaki hınçlar yumuşamıştır. Artık kazanç ve iş yerinin güvenli olması sosyal saygınlık ile güvenli bir yaşayışın başlıca destekleri sayılmaktadır. Bugünkü endüstri toplumunun yetişmiş elemanlara çok büyük hemen hemen doymak bilmeyen gereksinmesi var. Bu da yetişip sivrilme bakımından açık bir sistemin olması demektir. Bugün şunu veya bunu olmayı istemek bir gencin az çok kararına bağlıdır ve istediğine ulaşmak için kendisine pek çok yol açıktır” (Gökberk, 2022, s. 21-22).

Öyle anlaşılıyor ki, Gökberk, bilimsel devrim ile Sanayi Devrimi'nin yol açtığı ileri teknolojinin ve endüstri kültürünün, sosyalizm-kapitalizm ikilemini yumuşattığına, üretim ve mülkiyet ilişkilerinde köklü bir dönüşüm yarattığına, geçişken-açık-demokratik bir toplumsal yapının ortaya çıkmasına yol açtığına inanmaktadır. Hatta bu gelişimin kapitalizmi bile dönüştürdüğünü, deyiş yerindeyse onu yumuşattığını, daha dengeli bir kapitalizm anlayışına yol açtığını iddia etmektedir. Bu süreç, ona göre, ideolojileri bile dönüştürmüştür. İleri teknolojinin gelişmesi, ayrıca, toplumlararası etkileşimi olanaklı kılarak, insanlığın kendisini bir bütün olarak duymaya başlamasına, toplumların kendi içlerine kapalı çevrelerini kırarak, bütün insanlığı tek bir çerçevede görmeye yol açmıştır. Bu da kültürel etkileşimi hızlandırmıştır. Hatta bu gelişme, ona göre, insanlığı bir bütün olarak ele alan genel tarih ve dünya tarihi gibi disiplinlerin gelişmesine önyak olmuştur. Bu gelişmeler aynı zamanda, hangi dinden, hangi ırktan olursa olsun insanlığın değer ve onuruna saygı duymayı isteyen evrensel bir etiğin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Gazetenin, derginin, radyo ile televizyonun evimizin içine kadar taşıdığı acı-tatlı dünya olayları, hiç bilmediğimiz, hiç karşılaşmayacağımız milyonlarca insan ile aramızda, şimdilik soyut da olsa bir dayanışma bağı oluşturmaya başlamış durumdadır. Bütün

bunlar yeni bir etiğin ilk hazırlıkları olarak görülmeyi hak etmektedirler. Bu yol belki de sonunda biçimini şimdiden tasarlayamadığımız bir dünya devletine yol açacaktır. Ne olursa olsun, tüm insanlık çağı başlamıştır denilebilir (Gökberk, 2022, s. 24). Bugün yeryüzündeki tüm insanlar ilk kez aklıktan, salgınlardan ölmek, uzun yaşayabileceğini ummak, kafasını aydınlatılabilmek şansını elde edebilmiştir. Gökberk'e göre, yoksulluğu ve bilgisizliği insanoğlunun iki büyük utancı diye ileri sürebiliyorsak, sosyal adaleti talep ediyorsak, modern tekniğin ve endüstrinin sağladığı ya da sağlamasını umduğumuz olanaklara güvendiğimizdendir. Teknikteki en yeni iki gelişme, yani atom enerjisinin açılması ve otomasyon denilen teknik bu güveni haklı kılmaktadır. Ayrıca teknik, doğa üzerinde egemenliğimiz artırarak, onu denetlememize de olanak sağlamıştır. Yaşam kalitemizi ve refah düzeyimizi artırmıştır ve her geçen gün daha da artırmaktadır (Gökberk, 2022, s. 27-28).

Bu anlatımlardan Gökberk'in ileri tekniğin yol açtığı uygarlık karşısında büyülediği gibi bir izlenime kapılmamak olanaksızdır. Gerçekten de o, endüstri toplumunun insanlığın ilk ve Ortaçağlarda çektiği pek çok acıyı azaltacağına, sosyal adaletin gerçekleşmesine olanak sağlayacağına inanmaktadır. Ancak yaşanan gerçekler Gökberk'in umudunu boşa çıkarmış gibi görünmektedir. Aslında onun umutvar yaklaşım tarzının, Aydınlanmacı-ilerlemeci tarih tasarımıyla da bir bağının olduğu ortadadır (Gökberk, 1983, s. 7-8; Gökberk, 2019, s. 104 vd.). O, ilerlemeci tarih tezi uyarınca insanlığın bilişsel, sosyo-kültürel, ekonomik vb. açısından sürekli ilerlediğine ve ilerleyeceğine inanmaktadır ve bu ilerlemede bilim ile ileri tekniği temel yapı taşlarından birisi olarak görmektedir. O, ilerlemeye o denli inanmaktadır ki, bazı tökezlemeler olsa da insanlığın asla tümüyle geriye gitmeyeceğini iddia etmektedir (Gökberk, 1984, s. 46-47).

Gökberk, ileri yahut modern teknikten büyülenmiş birisi olarak, onun sadece olumlu yanlarını mı ele almaktadır? Buna bütünüyle evet demek olası değildir; o, kendisiyle yapılan çeşitli söyleşilerden de çıkarsanacağı gibi diyalektik bir bakışa sahipmiş gibi görünür (Gökberk, 1982, s. 17-30; Gökberk, 1983, s. 3-14; Gökberk, 1984, s. 13-59); gelişmelerin, paradoksal, sancılı, acılı, yıkıcı ve sarsıntılı bir süreç olduğunun farkındadır. O, bu sürecin sancılı ve acılı yanlarını hem Batı toplumlarında hem de Türkiye'de yakından gözlemlemiş birisidir. Hem Birinci Dünya Savaşı'nın hem de İkinci Dünya Savaşı'nın yıkımlarını yakından deneyimlemiş, Japonya'da kullanılan atom bombasının sonuçlarını görmüştür. Ayrıca bir felsefe tarihçisi olarak, felsefe içerisinde ileri tekniğe yönelik pek çok sorgulamadan haberdar olduğu da ortadadır. Gökberk'in düşüncelerini yakından bildiği Marcuse (2009, s. 50 vd.) ve Heidegger (2009, s. 23 vd.) gibi modern teknoloji felsefesi alanında yazı yazan pek çok filozof, teknoloji felsefesinin ödevini teknolojinin eleştirisi olarak algılamaktadır. Gökberk söz konusu filozoflar kadar olmasa da ileri

teknolojinin negatif yüzüne de ışık tutar, hatta makul olduğu sürece teknoloji eleştirisini destekler. Teknoloji eleştirilerini ortaya koyarken, Goethe'nin *Büyücünün Çırağı* şiirine göndermede bulunur. Şiir büyü sözlerle kuyudan su çıkaran kahramanın, sonunda su baskını ve sel felaketine neden olmasını konu edinir. Bu öykü, ona göre, teknolojinin çelişkili yanına ışık tutar. Bu çelişkilerin farkına varabilmek için teknolojiyi eleştiri süzgecinden geçirmek şarttır (Gökberk, 1982, s. 17-18).

Gökberk, teknoloji eleştirisi bağlamında, birçok değer ve inancın sarsılması, insanların robotlaşmış biricikliğini kaybetmesi, toplumun bir karınca devleti olmaya yüz tutması gibi birçok olumsuz olguya değinir. Gökberk, teknoloji eleştirisi yapan A. Huxley'in *Yeni Dünya'sı* ile G. Orwell'in *1984 adlı yapıtına* ve varoluşçu filozofların teknolojiye yönelik tepkilerine de yer yer eleştirel göndermeler yapar (Gökberk, 1984, s. 42). Gökberk, teknoloji eleştirilerinde kısmi haklılıklar olsa da bu olumsuzlukların ön plana çıkarılarak, teknoloji düşmanlığı yapılmasına karşı koyar. Teknoloji özünde kötü değildir; onun kötüye kullanılması insanla ilgili bir durumdur. Bu yüzden, ona göre, insanlığın bir teknoloji ahlakına gereksinimi bulunmaktadır. O, tekniğin bir ahlakı, ahlak kurallarına göre kullanımı söz konusu olmalıdır; bu yüzden bilim ve teknik insanların ahlakı her an daha da önem kazanmaktadır, der. Ancak, ona göre, bugünün bilim insanları ve teknik adamları toplumun bencilliği uğruna kullanılmaktadır. Gökberk, tam bu bağlamda Oppenheimer olayına da atıf yaparak, olayın insanlığın zararına çalışmak istemeyen bir bilim adamına bencil toplumun tepkisi olarak görülebileceğini belirtir (Gökberk, 1982, s. 17-18; Gökberk, 1984, s. 46). Ona göre, yeni savaş tekniğinin dehşet veren yıkıcılığı karşısında duyulan korku, atom ve hidrojen bombaları her yere ulaşabileceği için dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar bütün insanlar arasında bir yazgı birliği duygusunu oluşturmaktadır. Gökberk, sanki kötüdeki iyiyi görmemizi istercesine, düşüncelerin gerçekler tarafından zorlandığını, açlık, susuzluk, yoksulluk, kıtlık, eğitimsizlik, savaş aracı üretme gibi olumsuz şeylerin, belli bir noktadan sonra olumlu şeylere yol açacağını ileri sürmektedir. Ezilen, zarar gören insanlar, iyi şeyler için birleşmek zorunda kalacaklardır. İşte böylece teknolojinin de zararlı yönlerine, tehlikelerine dur denilecektir. Bugün dünyayı birkaç kez yerle bir edecek nükleer stoklar varsa, bunun tehlikesini gören insanlar elbette birleşerek buna dur demeye mecbur kalacaklardır. Bu yüzden teknolojinin getirdiği tehlikeleri yabana atmamak, onlara karşı çıkmanın yollarını aramak, bilinçlenmek gerekmektedir. Teknoloji insanları köşeye sıkıştırarak tehlikeli yönleri sahiptir; ama kişinin özgürlük bilinci ve bu bilincin yarattığı uzlaşmalar, onu bu durumdan kurtaracaktır (Gökberk, 1984, s. 42-43). Bu yüzden, teknolojinin kötü, tehlikeli yanları, yeni değerlerin gelişimi için farklı olanaklar sunmaktadır. Gökberk, teknolojiye yönelik ürkütücü, sarsıcı

ve endişe verici yaklaşımların temelinde, teknolojik gelişmelere uygun olarak, onların kullanımına yönelik hümanist yeni değerlerin yaratılmamasını ve bunun yarattığı anomileri gösterir. Ona göre, gerçekten de çağdaş teknik, bir yandan insanın yaşam güvenliğini artırırken öte yandan insanın kendisini yok etmesinin de eşğine dayanmıştır. Bu çelişki, doğa, toplum ve teknik karşısına büsbütün başka bir değerlendirme ile çıkmak suretiyle ortadan kaldırılabilir. Öncelikle insanın, doğa karşısında onu istediği gibi sömüren, keyfince yağmalayan tutumunu terk etmesi gerekir. Bundan böyle doğaya saygı duyan, doğanın içindeki canlıyı seven, belki de Rönesans düşünürlerinden Giordano Bruno gibi doğayı da kutsal bir varlık olarak değerlendiren bir bakış içerisine girmek gerekmektedir. Ancak buradaki kutsal sözünü dinsel anlamda almamak gerekmektedir. Bu yeni değerlendirme içerisinde, insan tekniğin kölesi olmamalı, tekniği etik değerler ışığında yeniden ele almalıdır. İşte böylesi bir yaklaşım, teknik gelişmelerin yarattığı çelişkileri ve paradoksları aşmada, tekniğin sadece insani bir araç olarak görülmesinde işlevsel olabilir (Gökberk, 1982, s. 17-18). Bu yüzden, Gökberk'e göre, teknik ilerleme ister olumlu ister olumsuz bir durum olarak görülsün, bu ilerlemenin artık önünün alınamayacağı yadsınamaz bir gerçektir; çünkü tarih, girdiği yeni yolunda yürüyüp gidecektir (Gökberk, 2022, s. 25-26). Gökberk şöyle der:

“Bu saydığım ya da saymadığım, kimisi önemli, kimisi önemsiz olgular, yeni endüstri uygarlığının getirdiği kaygılardır. – Atom bombasının yarattığı kaygı ve ürküyü ayrıca anmaya bile gerek yok. İmdi: tarihin en büyük kesintilerinden biri üzerinde olduğumuz için bütün bu kaygıları, tedirginlikleri doğal görmek gerekir. Üstelik henüz pek başlangıçta olduğumuzu, binlerce yıl sürmüş olan bir tarım uygarlığının değer ve görüşleri ile yeni endüstri uygarlığını henüz oluşan formlarının karşılaşp çatıştıkları bir geçit üzerinde yaşadığımız da unutulmamalıdır. Bugün birçok kültür tarihçilerinin haklı olarak belirttikleri bir olay var: Bugünün toplumu değer ve davranışları ile henüz teknik çağa ayak uydurmamıştır, ayak uyduramıyor. Teknik baş döndürücü bir hızla ilerliyor; bu gelişmeye uygun değerlerimiz ise henüz ortada yok; moralimiz, büyük kısmıyla hala tarım çağının görüş ve anlayışlarına dayanıyor. Kısaca bir uyumsuzluk var ortalıkta; birçok yönlerimiz olmakta olanın arkasında topallayıp duruyor. Ancak biz üzülelim, üzülmeylem, tarih, girdiği yeni yolunda yürüyüp gidecektir. Bir geriye dönüşün olabileceği düşünülemez. Yine endüstrinin yarattığı bugünkü 3 milyarı aşkın insan –2000 yılında bir katını- yaşatabilmek için, teknik, mutlaka doğaya daha da egemen olmak zorundadır. Bu kadar insanın olabilmesi, modern tekniğin insanın yaşamına elverişli yapma bir çerçeveyi, dünya ölçüsünde, doğanın içine yerleştirmeyi başarabilmesi yüzündendir” (Gökberk, 2022, s. 27).

4. Teknik, Endüstri ve Kültür: Yeni Hayat Planı

Gökberk'e göre, tekniğin ve endüstrinin lehinde ya da aleyhinde felsefi açıdan ne söylersek söyleyelim, ileri ya da modern tekniğin ve endüstri toplumunun sunduğu olanakların, insan hayatını köklü bir biçimde etkilediği, hatta yeni bir hayat planının doğmasına, değer ölçüleri başka olan yeni bir yaşama düzenine yola açtığı ortadadır (Gökberk, 2022, s. 145). O, teknik ile hayat planlarımız arasında sıkı bir bağ olduğunu söyler; hayat planlarımız değiştiğinde teknik de yani yaşamak, daha doğrusu iyi yaşamak için ortaya koyduğumuz metotların ve araçların da değiştiğini belirtir (Gökberk, 2022, s. 40). Gökberk şöyle der:

“Teknik ile hayat planlarımız arasında çok sıkı bir bağlantı vardır. Hayat planlarımız değiştiğinde teknik de yani “yaşamak” daha doğrusu “iyi yaşamak” için ortaya koyduğumuz metotlar ve araçlar da değişir. Tarihte çağların ve kültürlerin, insan hayatı, bu hayatın anlam ve amacı üzerinde başka başka tasavvurları, başka başka düşünceleri olmuştur. Belli bir çağın veya kültürün insan hayatı üzerindeki anlayış ve düşüncelerine hayat planı diyoruz. Bugünkü makine tekniğimiz, belli bir hayat planının sonucudur” (Gökberk, 2022, s. 40).

Öyle ki Batı'da doğan bu yeni hayat planı, yeni doğan değer ölçüleri etkileşimler yoluyla gittikçe dünyanın diğer bölgelerine de yayılmaktadır. Gökberk, bu hayat planlarının ve yeni değer ölçülerinin doğa bilimi ile ileri teknik ve endüstrinin iş birliğinin bir ürünü olduğunu söyler (Gökberk, 2022, s. 23). Yaşam; üretim biçimi değiştiği, tarımdan endüstriye geçildiği için kaçınılmaz olarak değişmektedir. Teknik ilerlemeler ve endüstri toplumu, tarım toplumunun tüm değerlerini altüst etmiş durumdadır. Fabrikada çalışmaya başlamak, hem yeni ilişkilerin doğmasına yol açmış hem de feodal değerlerin çözülmesine neden olmuştur. Gökberk, bu sarsıntının yeni bir kültür yarattığını ileri sürer; bu yeni kültürün yeni bir hayat planı demek olduğunu belirtir (Gökberk, 2022, s. 38-39, 145; Gökberk, 2019, s. 63 vd.).

Tam bu bağlamda, Gökberk'in uygarlıkla kültür arasında bir ayırım yapmadığını belirtmek gerekir. Kültür-uygarlık ilişkisine yönelik tartışmaların Türk toplumunda güçlü bir art alanının olduğunu, hayat planlarıyla ilişkisinin bulunduğunu ve ideolojik tartışmalara zemin hazırladığını biliyoruz. Nitekim Osmanlı toplumu Tanzimat'tan beri Batılı bilimsel, teknik ve endüstri temelli çağcıl kültüre katılmaya çalışmıştır (Gökberk, 2022, s. 30; 142; Gökberk, 1997, s. 41-42). Ona göre Tanzimat, dünya görüşümüzde elbette büyük bir değişiklik meydana getirmiştir. Buna değişme değil, devrilme demek belki de daha doğru olur. Çünkü burada, içinde bin yıla yakın bir zaman kalmış olduğumuz bir kültür çevresi bırakılmış, yeni bir kültür çevresine girilmeye başlanmıştır. Her kültür çevresi de kendine özgü bir hayat planına dayanan, kendi içine kapalı bir bütündür. Tanzimat'la bir kültür

çevresinin, İslam kültür çevresinin, bir diğer deyişle donuk Ortaçağ kültürünün hayat planı bırakılmış, bunun yerine birçok bakımlardan bunun karşıtı olan bir hayat planı, Batı'nın modern, Aydınlanmacı hayat planı alınmıştır. Gökberk'e göre, Tanzimat'la bırakılan ile Batı'dan alınan karşılaştırdığımızda, değişen hayat planını daha net kavrarız (Gökberk, 1983, s. 6-8; Gökberk, 2022, s. 104). Cumhuriyet aynı ideali sürdürmüş, Tanzimat'la başlayan yeni-eski ikilemini sonlandırmak için daha köktenci bir tavırla çağdaşlaşma ve batılılaşmaya yönelik adımlar atmıştır (Gökberk, 1997, s. 42-43). Ancak Osmanlı'dan Cumhuriyete, gelenekçiler, İslami yaşam tarzını korumak adına batılılaşmaya sınır koymak için, kültür ile uygarlığı birbirinden ayırmaya çalışmışlardır. Onlara göre, bilim ve tekniği içeren uygarlığı Batıdan almalı, ama bir hayat planı olan kendi öz kültürümüzü korumalıyız. Bu yüzden, onlar Batı uygarlığına evet, ancak kültürüne yani yeni hayat planına hayır demektedirler (Gökberk, 2022, s. 142; Gökberk, 1997, s. 43-45). Gökberk bu süreci şöyle betimler:

“Batı kültürünün üstünlüğü yadsınamayınca, önce onunla uzlaşmaya varmak, yalnız hemen gerekli bulunan teknik yönünü alıp toplumun dinsel-geleneksel temelini olduğu gibi korumak denemesi yapılmıştır. Sonraları Ziya Gökalp'in kültür-uygarlık (hars-medeniyet) ayırmasında teorik kanıtlamasını bulacak bu deneme başarısızlığa ilk günden mahkumdu. Çünkü yeni Batı kültürü, Osmanlı denemesinde tam da vazgeçilmek istenmeyen tutucu din-gelenek yapısını çözmekle, bunun yerine bilimin nesnel eleştirisinden geçmiş ölçüleri, kurumları koymaya çalışmakla, bunları da yürüyen hayatla birlikte hep yeni baştan gözden geçirmekle, bu dinamik tutumla oluşmuştu, oluşmaktadır. Bu kültürün birinden 'maddi' ve 'manevi' diye ayrılacak iki yönü yoktu; bunlar birliği olan bir bütünün birer yönüdürler. Nitekim ortaçağın kapanmasıyla özgür olan insan düşüncesi, doğayı büyüsel dinsel yorumların dışında nesnel olarak kavrayınca, çağdaş matematik doğa bilimleri doğmuş, bunlar da günümüzdeki, şimdiye dek görülmemiş büyük tekniğin kaynağı olmuştur. Öbür yandan da aynı düşünce, bilinçlerini oluşturmakla ulusların uyanışına yol açmış, ümmet yapısından büsbütün başka olan bu yeni topluluk biçimlerinde yeni toplumsal sorunların doğmasının bir nedeni olmuştur. Kısaca, yeni Batı kültürünün baş özelliği 'bu dünyaya dönük', başka bir deyişle laik bir kültür olmasıdır. Onun bütün yaratı ve oluşumlarının –teknik de, tinsel yönünün de– birlikli kaynağı bu niteliğidir. Batı kültürünün bölünmez bir bütün olduğunu gören ve ona göre davranan Atatürk olmuştur. Onun devrimleri, Osmanlı uzlaşmacılığına son vermek ile kendilerini gerçekleştirebilmiştir” (Gökberk, 2022, s. 142-143).

Gökberke göre, kültür-uygarlık ayrımı yapay ve ideolojik bir ayrımdır; Batı uygarlığı-Batı kültürü diye iki ayrı olgu yoktur. Ona göre, kültür, maddi ve tinsel bütün değerleri kapsayan, bireyüstü bir bağlama gönderme yapar. Tekniğin yanın-da din, felsefe, bilim, sanat, ahlak, töreler vb. bunların hepsi, bu bağlamın içinde yer alırlar (Gökberk, 2022, s. 11, 58). Gökberk, uygarlığın/kültürün bütüncül bir yapı olduğunu, parçalanamayacağını, bu yüzden uygarlığı alalım, ama bir yaşam biçimi olarak kültürümüzü koruyalım türünden bir yaklaşımın gerçekçi olmadığını düşünür. Hatta Osmanlı modernleşmesinin başarısızlığını da bu ayrımla ilişkilendirir (Gökberk, 1984, s. 48). Uygurlık ve kültür bir ve aynı şeydir; bir kültürde maddi ve manevi her şey birbiriyle organik bağlantı içerisindedir; kültür, yapay bir doğadır; özde bir hayat tarzı, bir hayat planıdır. Gökberk, bu yüzden Doğu-Batı uzlaştır-macı tutumun ilerlemenin önünde bir engel olduğunu, bu tutumdan vazgeçilmesi gerektiğini belirtir (Bıçak, 2008, s. 19). Ona göre, Batı kültürünün gelişme hızı-na ayak uyduramayan kültürler, çareyi modernleşmekte görmüşler ancak bu modernleşme eski ile yeninin uzlaşması olarak görüldüğü için başarılı olunamamıştır (Gökberk, 1984, s. 48).

Gökberke göre, bilim, teknoloji, sanat gibi olgular, birbiriyle organik ilişki içerisindedir ve belli bir doğal bağlam içerisinde var olabilirler. Kültürün gelişmişlik düzeyi bilim ve tekniğin gelişiminde etkin bir rol oynadığı gibi, bilim ve tekniğin gelişmesi de bazı sosyo-kültürel koşulları gerektirir. Gökberk, bu durumu Ortaçağ-da bilim ve teknik neden gelişmedi sorusuna yanıt vererek temellendirmeye çalışır. Ona göre, Ortaçağın dinden kaynaklanan üslubu, bu çağın ahlakına da, sanatına da, bilim ve tekniğine de belli bir nitelik kazandırmıştır. Hep öbür dünyaya yönelik Ortaçağın Tanrı karşısında alçakgönüllü kul insanı, sanatı da, bilimi de Tanrı yolunda bir ibadet saymıştır. Doğaya, doğal bir şekilde olduğu gibi yaklaşmamıştır. Doğaya, entelektüel düzlemde, Tanrı'nın göstergesi olarak yönelmiştir. Doğanın yapısı, yasaları kavranmadığı için de, Ortaçağda teknik gelişmemiştir. Gelişmesi de gerekmez; çünkü Ortaçağ insanına göre, bu dünya gelip geçilen bir yerdir; onu öyle uzun uzun kalkındırmaya ve bayındır kılmaya gerek yoktur. İnsanın gerçek yurdu öbür dünyadır; bu dünya sadece ahiretin tarlasıdır (Gökberk, 1997, s. 45). Gökberke göre, öte dünyacı bir kültürde, dünyevi olan bilim ve teknik gelişemez. Bu yüzden ileri tekniğin temeline oturan modern matematiksel doğa bilimi ve endüstri devrimi gibi olguların, Rönesans, Reform ve Aydınlanma yaşamış, dinin toplum üzerindeki egemenliğini sonlandırmayı başarmış Batı'da ortaya çıkması tesadüfi değildir. Bu, Batılı toplumların, ussallığı, bireyi, eleştireliliği, ilerlemeyi ön plana çıkararak dinsel, toplumsal yapıdan laik bir yapıya geçişinin bir ürünüdür (Gökberk, 2022, s. 52-53; Aydın-Çilingir 2022, s. 31-32). Gökberk, bilinçlenmenin de sanayileşmenin de kökleri, Batı uygarlığındadır; dolayısıyla Batı uygarlığı

bugün bütün insanlığın ortak malı olma yolundadır, der (Gökberk, 2002, s. 58). O, insanlığın ortak malı olma yolunda ilerleyen Batı kültürünün, diğer toplumlar gibi, doğal olarak bizi de etkilediğini belirterek şöyle der:

“Yeryüzü ölçüsündeki değişme karşısında bizim durumumuzun ne olduğuna ne olabileceğine kısaca dokunmak istiyorum. Biz de 19. yüzyılın başından beri, şöyle böyle 150 yıldan beri, bir değişme içindeyiz. Zaman zaman hızlanan, zaman zaman duraklayan bu değişmeye de ‘Tanzimat’, ‘Avrupalılaştırma’, ‘Batılaştırma’ dedik, son olarak da ‘Atatürk devrimleri’ diyoruz. Adı ne olursa olsun, değişmenin amacı, hep bildiğimiz gibi, Batı uygarlığıdır, bu uygarlığın yapısı ve tutumunu benimsemesidir. (...) Batı dünyası değişim kültür sistemi durup kalmış, donmuş bir şema değil. Bu teknik yapı kültür, tekniğin kendisi gibi hızla değişmektedir. Yönelmiş örnek, gördüğümüz, bildiğimiz gibi, artık sadece ‘Batılı’ olmaktan çıkmış, bütün insanlığın malı olmak yoluna girmiştir. Bugün Çin’de Hint’te, Afrika’da ya da başka bir yerdeki birçok olup biten şeyleri, yeryüzünün her yönüne yayılmaya başlayan endüstri uygarlığının etkileri ile açıklayabiliriz. Biz de bu sürecin dışında kalamazdık, nitekim bu gidişe dışarıdan ilk katılanlar arasındayız. Bizde devrimci aydınların öteden beri demek istedikleri işte budur. Bu evrensel gelişmeye katılmış olmamızın, bunun içinde şaşmadan yürümümüzün nasıl tarihsel bir zorunluluk olduğunu kavramış olan kimselerdir bunlar. Atatürk’ün büyüklüğü de buradadır; Atatürk, Tanzimat’tan kendisine kadarki kararsız, pazarlıkçı tutuma son vermiştir; tarihin nereye gittiğini sezerek kesin ve tutarlı kararını vermiştir. Dolayısıyla Atatürkçülük de, bu kesin kararı gerçekleştirmek yolunda tutarlı olarak yürümekten başka bir şey değildir” (Gökberk, 2022, s. 29-30).

Gökberk’e göre, toptan bir dünya görüşüne, hayat planına ulaşamadıkça çağdaş kültüre, çağdaş uygarlığa girmek mümkün değildir. Kaldı ki, ona göre, tarihte hiçbir topluluk, hiçbir ulus tüm kültür değerlerini kendi kendisinden türetip ortaya koymamıştır. Toplumlar, yaşaması, daha iyi, daha güvenli yaşaması için gerekli olup da kendisinde olmayanı, varsa komşusundan, çevresinden alır ya da almak zorunda kalır ya da almak zorunda bırakılır. Bütün tarih ayrı ayrı toplumlar arasındaki kültür alışverişi ile doludur; tarih bu alışverişin ortaya koyduğu yeni biçimlerin, yeni oluşumların öyküsüdür (Gökberk, 2022, s. 51). Bugün Türk toplumunun içinde yer almaya çalıştığı Batı kültürü de, tümüyle Batı’ya ait değildir, çıkışında ve bir yere kadar Akdeniz çevresi toplumlarının ortak yaratısıdır. Bugünkü Batı yüzyıllar boyunca gerçekleşmiş geniş bir kültür alışverişinin sonucu olan yeni ve özgün bir bireşimin gelişmiş ürünüdür (Gökberk, 2022, s. 52). Gökberk, bu bakış açısıyla, aslında Batı kültürü dediğimiz şeyin insanlığın ortak kültürel mirasının bir evrimi

olduğunu, Hegel’ci deyişle, bugünkü Batı’nın, “*tarihsel ulusu*” simgelediğini belirtir. Hegel’de tarihsel ulus, gelişmelerin belli dönemlerde belli bir ulus içinde yoğunlaşmasını, o ulusun uygarlığın/kültürün merkezi haline gelmesini imler. Tarihsel süreçte, bu tarihsel ulus sürekli değişmiştir. İlkçağlarda Yunan toplumu, Ortaçağda İslam toplumu tarihsel ulus rolünü oynamıştır. Gökberk, bu tarihsel ulusu, bir kültür çevresine gönderme yapmak için kullandığını belirtir. Bu tarihsel ulusun bugün Batı olduğunu ve Batı’nın kendi misyonu gereği, ulaştığı bilgi, teknik ve değerleri diğer uluslara yayma misyonunun olduğunu belirtir (Gökberk, 1982, s. 25; Gökberk, 1983, s. 9). Ona göre, bugün Batının temsil ettiği kültür, Aydınlanmacı bir kültürdür; bu kültür, insanın yolunu, kendi aklıyla aydınlatması, kültürünü, hayat planını aklın ürünü olan bilgilerle kurup geliştirmesini temel alır (Gökberk, 2022, s. 137; Gökberk, 2019, s. 72 vd.). İşte Gökberk’e göre, Batı’da gelişen Aydınlanmacı, ilerlemeci, bilim, teknik, akıl ve eleştirerek düşüncüyü önemseyen; insanın daha mutlu yaşamasına olanak sağlayan kültür, tarihsel bir zorunlulukla diğer kültürleri etkiler; ona katılıp katılmamak iradi bir durum da değildir. Bu, tarihsel işleyişin zorunlu bir sonucudur. Ona göre, Atatürk topyekûn çağdaş olmaya vurgu yaparak, bu tarihsel zorunluluğu kavramış ve ona göre davranmıştır. Bu yüzden o, Türk ulusunun yeni hayat planının özünü inşa eden Cumhuriyet’in temeline akıl, bilim, teknik, ilerleme ve hümanizmayı önemseyen aydınlanmayı yerleştirmiştir (Gökberk, 1984, s. 56).

5. Sonuç ve Değerlendirme:

Gökberk, özde bir felsefe tarihçisi olsa da, toplumsal sorunlar karşısında felsefi tavır almış ve bu konularda özgün tartışmalar yürütmüş bir düşünürdür. Onun Cumhuriyet’le gelen Türk Aydınlanmasına bağlılığı, felsefi açıdan onu gerekçelendirmek için düşünsel bir çaba içerisine girmesi dikkate değerdir. O, Türk Aydınlanmasının gerekçelendirmesi bağlamında yürüttüğü tartışmalarda, daha çok dil, kültür, tarih, bilim ve teknik gibi konulara odaklanır. Özellikle teknik üzerine yürüttüğü soruşturma oldukça dikkat çekicidir ve iki açıdan önemlidir: *İlki*, Türk felsefesinde bu konuda yürütülmüş öncü bir tartışma olmasıdır. Değiş yerindeyse Gökberk, Türk kültür ortamında teknolojiyi felsefi tartışmaların konusu yapan ilk felsefecilerimiz arasındadır. *İkincisi*, ileri sürdüğü görüşler, Nicolai Hartmann’ın etkisinde olsa da, konuyu felsefi antropolojik bir zeminde ele alması, tekniği insan eksenli bir bakışla irdelemesidir.

Gökberk, teknik üzerine olan felsefi sorgulamasına öncelikle teknik ile ileri/modern/yeni teknik arasında bir ayırım yaparak başlar. Buna göre teknik insanlık kadar eskidir, insanın biyolojik eksikliklerini giderme gereksiniminin bir ürünüdür. Dolayısıyla tekniğin kökü insandadır. İleri teknik ise, matematiksel doğa bilimi,

teknik ve endüstri üzerinde yükselir ve insanın iyi yaşama arzusunun bir ürünü olarak ortaya çıkar. Tıpkı teknikte olduğu gibi, ileri tekniğin kökeni de insandadır.

Teknik tüm toplumlarda görülürken, ileri teknik, Rönesans, Reform ve Aydınlanma yaşamış Batı dünyasında ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ancak Batı'da kalmamış, işlevselliği nedeniyle dünyanın her yerinde etkisini hissettirmiştir. Gökberk, gelişen ileri tekniğin, insan yaşamı, toplum ve doğa üzerinde kimi olumsuz sonuçları bulunsa da, tarım eksenli feodal değerleri dönüştürdüğünü, yeni bir hayat planına yol açtığını, bu yeni hayat planının ise yeni ve çağdaş bir kültür dünyası yarattığını ileri sürer.

Bu kültür dünyasının Tanzimat'tan itibaren Türk toplumunu etkilemeye başladığını belirten Gökberk, bunun gerçek ürünlerinin Cumhuriyet'le ortaya çıktığını ifade eder. Ona göre, Osmanlı toplumunun aydınları ve siyasileri, Batı'nın ezici üstünlüğü karşısında onların bilim ve tekniğini pragmatik amaçla almak konusunda hemfikir olmuşlardır. Ancak, Batılı kültürel değerler karşısında duydukları endişe, onları kültür ile uygarlık arasında bir ayırım yapmaya itmiş, Doğu-Batı sentezi denilen uzlaştırmacı bir tavra yol açmıştır. Gökberk, bu uzlaştırmacı tavrın, Osmanlı'daki yenileşme hareketlerinin başarısızlığının temeli olduğunu düşünür. Ona göre, kültür ve uygarlık bir ve bütündür; kültürün maddi ve manevi unsurları bileşiktir, ayrılamaz. Buradan yola çıkarak Gökberk, bilim ve teknolojinin, belli bir değerler dizgesinin ürünü olduğunu, bilim ve teknik ile o değerlerin diyalektik içerisinde geliştiğini ifade eder. Dolayısıyla maddi ve manevi unsurlar et ve tırnak gibidir. Ona göre, bir şey başka bir kültürden öykünmeyle ithal edilse bile, onun gelişimi ve serpilmesi ancak onun dayandığı kültürel değerler ve hayat planının içselleştirilmesiyle olasıdır. Bu yüzden, Gökberk, Atatürk önderliğinde gerçekleşen Cumhuriyet devrimlerinin, topyekûn modernleşmeyi ön plana çıkardığını ileri sürer. Ona göre, modernleşmek, bilim ve tekniğin yarattığı kültüre katılmak bir tercih değil, tarihsel bir zorunluluktur; çünkü modernleşemeyen, bilim ve teknik odaklı endüstri toplumuna ayak uyduramayan toplumların refah ve mutluluk içinde yaşamaları olanaksızdır.

Kaynakça

- Aristoteles. (1996). *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles. (2001). *Fizik*. Çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1984). *Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar*. Haz. Kemal Aytaç. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Aydın, H. (2021). *İslam Kültüründe Felsefenin Krizi ve Aydınlanma Sorunu*. Bursa: Sentez Yayınları.
- Aydın, H. ve Çilingir, L. (2022). Cumhuriyet Eğitiminin Kurucu İlkeleri: Atatürk'ün Eğitim Anlayışı. *Cumhuriyet ve Çağdaş Eğitim*, Ed. A. Yıldız. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

- Bacon, F. (2014). *Yeni Atlantis*. Ed. Deniz Cansever. İstanbul: Doxa Yayınları.
- Bacon, F. (2023). *Tabsilin İlerletilmesi (The Advancement of Learning)*. Çev. Özgüç Orhon, İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Bal, M. (2015). Felsefi Dayanaklarıyla Ortaçağda Sanat. *Felsefelogos Dergisi*, 3(58), 149-173.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Haz. Ahmet Kuyaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bıçak, A. (2008). Macit Gökberk'in Felsefe Anlayışı. *Felsefe Arkivi Dergisi*, 33, 1-30.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Coudenhove-Kalergi, R. V. (2021). *Teknik Apolojisi Teknoloji Felsefesinin Doğuşu*. Çev. B. Sıtkı. İstanbul: Muhayyel Yayınları.
- Francq, R. (2021). Makineyi Canlandırılım, İnsanlığı Kurtaracaktır. Çev. M. Kemal. *Teknik Apolojisi Teknoloji Felsefesinin Doğuşu*, Haz. Remzi Demir. İstanbul: Muhayyel Yayınları.
- Franssen, M. et al. (2023). Philosophy of Technology. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Eds. Edward N. Zalta & Uri Nodelman. Stanford: The Metaphysics Research Lab, Department of Philosophy.
- Freeman, K. (1948). *Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers (A Complete Translation of the Fragments in Diels, Fragmente der Vorsokratiker)*. Cambridge: MA: Harvard University Press.
- Gallotti, J. (2021). Makineciliğin Fidyesi. *Teknik Apolojisi Teknoloji Felsefesinin Doğuşu*, Haz. Remzi Demir, İstanbul: Muhayyel Yayınları.
- Gökberk, M. (1979). *Felsefenin Evrimi*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Gökberk, M. (1982). Macit Gökberk'le Konuşma: Felsefe ve Kültür Sorunları. *Yazko Felsefe Yazıları*, 1. Kitap, Haz. S. Hilav. İstanbul: Tüstav Yayınları.
- Gökberk, M. (1983). Macit Gökberk'le Söyleşi. *Macit Gökberk'e Armağan*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gökberk, M. (1984). Felsefe, Tarih, Dil ve Atatürk Devrimleri Konusunda Söyleşi. *Felsefecilerle Söyleşiler*, Haz. Arslan Kaynardağ, İstanbul: Elif Yayınları.
- Gökberk, M. (1997). *Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basım ve Yayıncılık.
- Gökberk, M. (2019). *Kant ile Herder'in Tarih Anlayışları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökberk, M. (2022). *Değişen Dünya Değişen Dil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökdoğan, M. ve Demir, R. (2022). *Osmanlılar Dönemi'nde Teknoloji*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Heidegger, M. (2009). The Question Concerning Technology. *Readings in the Philosophy of Technology*, USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Kaplan, D. M. (2009). *Readings in the Philosophy of Technology*. USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Leukippos ve Demokritos. (2019). *Atomcu Felsefe Fragmanları*. Çev. C. Cengiz Çevik. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Marcuse, H. (2009). The New Forms of Control. *Readings in the Philosophy of Technology*, USA: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Newman, W. R. (2004). *Promethean Ambitions: Alchemy and the Quest to Perfect Nature*. Chicago: University of Chicago Press.

- Platon, (2001). *Timaios*. Çev. Erol Güney ve Lütfi Ay. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Platon, (2020). *Devlet*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Scharff, R. C. ve Dusek, V. (2014). *Philosophy of Technology The Technological Condition: An Anthology*, Oxford: John Wiley & Sons, Inc.
- Şimşek, F. (2017). Paleolitik Dönemde İnsan Türleri. *Uluslararası Amisos Dergisi*, 2(3), 65-85.
- Tunç, M. Ş. (2021). Makine ve Fikir Hayatı. *Teknik Apolojisi Teknoloji Felsefesinin Doğuşu*, Haz. Remzi Demir. İstanbul: Muhayyel Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1992). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yıldız, M. C. (1999). Osmanlı'nın Son Döneminde Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 279-301.